

דרישבוני

פרשת ראה, תשע"ח, מספר 1281

היחמור המקראי ואנטילופת הבובל

זהר עמר

שוכנת ערבה, וכיום היא נפוצה במישורי הסוואנה שבדרום אפריקה.

ייתכן שמקור השם 'יחמור' בצבע פרוותו, חום-אדמדם, בדומה ללשון הערבית (בשורש 'חמר').⁶ כמו כן, אפשר ששם זה נוצר מכיוון שלראשו של היחמור מראה של ראש חמור. בדומה לכך שמו של הבובל בערבית: "בקר וחש" כלומר בקר-בר או "בקר – חמור הבר". לפי הפרשנות הזו אפשר להציע, שהיחמור המקראי מייצג את משפחת האנטילופות שוכני הערבות, שקרניהן כפופות כקרני הבקר.⁷ ליחמור המקראי הוצעו זיהוים שונים, בחלקם רחוקים ביותר.⁸ אשר לזיהוי המודרני עם ה- *Dama mesopotamica*, הוא מבוסס על השתמרות שמו בערבית 'יחמור' בניב המקומי של תושבים מהאזור שבין עירק לאירן.⁹

יאה זיהוי היחמור המקראי אשר יהיה, ברור בעליל שהבובל חי בארץ ישראל בתקופת המקרא, כפי שעולה מהמצא הארכיאולוגי. עד כה נמצאו שרידיו מתקופה זו באתרים מתקופת הברונזה המאוחרת והברזל: בלכיש, בתל שריעה, ובאתרים נוספים מתקופת הברונזה הקדומה: באשקלון ובתל גת, שם נשתמרה גם קרן בשלמותה. כמו כן נמצאו עצמות מתקופת הברונזה הביניימית, בתל נג'לה. תפוצת עצמות הבובל בישראל מעידה כי המין היה נפוץ במישורים של דרום הארץ, בפלשת ובמישור החוף.¹⁰ מרבית העצמות שנתגלו באתרים נמצאו בקונטקסטים ארכיאולוגיים, שהכילו שרידי בעלי

התורה מונה בפרשתנו את עשרת בעלי החיים הטהורים, לפי סדר שכיחותם וחשיבותם לאדם; שלוש בהמות מבויתות ושבע חיות בר: "זאת הבהמה אשר תאכלו שור שה כשבים ושה עזים. איל וצבי ויחמור ואקו ודישן ותאו וזמר (דב' יד:ד-ה). למעשה אין המדובר בהכרח בשמות ספציפיים, אלא לפעמים הם מופיעים כשם קיבוצי.¹

דומה שבהתאם לסדרם כך גם כושר ההשתמרות של מסורת זיהויים. כך למשל, לדעת אבן עזרא: "איל וצבי – ידועים, והחמשה האחרים צריכים לקבלה".² אכן הצבי והאיל נזכרים תדירות במקרא יותר משאר כל חיות הבר הטהורות. האיל במקרא הוא שם קיבוצי של בני משפחת האיילים (Cervidae). בארץ ישראל הקדומה היו מצויים שלושה מינים ממשפחה זו, והם מכונים כיום: יחמור פרסי (*Dama mesopotamica*),³ אייל אדמוני (*Cervus elaphus*) ואייל כרמל (*Capreolus capreolus*). בכל המינים הללו הזכרים מאופיינים בקרניים שמתפצלות לסעיפים, בעלות רקמת עצם (גרם) מלאה, הנושרת וגדלה מחדש בכל שנה. הצבי המקראי, כולל בתוכו את כל מיני הצביים (*Gazella*), כגון: צבי ארץ ישראלי (*Gazella gazella*) וצבי המדבר (*Gazella dorcas*). בית גידולו במרחבים פתוחים. לזכר ולנקבה קרניים נבובות שאינן מתפצלות, והן גדלות ברציפות עד לגיל שלוש שנים בערך. לדעתנו, את היחמור המקראי יש לזהות, בהתאם למסורות הזיהוי הקדומות ביותר, עם אנטילופת הבובל⁴ (*Alcelaphus buselaphus*).

כך מובא בתרגום השבעים (Bubalos) ובוולגאטה (Bubalus). אורך גופה של האנטילופה הוא 2.25 מ'. לשני הזוויגים קרניים עבות וקצרות דמויות נבל (40 ס"מ). היא גבוהה יותר בכתפיה מאשר באחוריה, וראשה ארוך וצר. היא חיה בעדרים,

* פרופ' זהר עמר, המחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה, אוניברסיטת בר אילן

¹ רמב"ם, הלכות מאכלות אסורות א, ח.

² בפירושו לדברים יד:ה.

³ ראו א' ביליק, "היחמור", בית מקרא ג (תשי"ח), עמ' 20-25.

⁴ ז' עמר, ר' בוכניק וג' בר עוז, "זיהוי החיות הטהורות שבמקרא לאור מחקר הארכאולוגי", *תורה* 132 (תשס"ט), עמ' 33-54.

⁵ תרגום שמו המדעי (מיוונית): 'בקר-איל'. באנגלית: hartebeest.

⁶ א' מרקוס, ברזילי: מסה בתולדות הלשון העברית, ירושלים תשמ"ג, עמ' 65.

⁷ מ' כסלו, "בחינת הזיהויים של עשרת מעלי-הגרה הטהורים על-פי הטקסונומיה", סיני קכה (תש"ס), עמ' רכג-רכד.

⁸ ראו סיכום במאמרי, "לזיהוי האיל, הצבי והיחמור", על אתר טו (תשס"ט), עמ' 10.

⁹ ע' פז, בשבילי ארץ התנ"ך, בן-שמן 2006, עמ' 225. נראה שמדובר במסורת בבליית עתיקה ובתלמוד מוזכרת האפשרות של הזדווגות בין איל ל'יחמורתא' אם כי אין היא מתעברת ממנו (בכורות ז ע"ב). יחד עם זאת, אולי הכוונה לבובל שנקרא גם "בקר-איל".

¹⁰ E. Tsahar, I. Izhaki, S. Lev-Yadun & G. Bar-Oz, "Distribution and Extinction of Ungulates during the Holocene of the Southern Levant", *PLoS ONE* 4 (2009).

צהוב – כצבע המדבר. 'בדוי' כנוהו בשם 'בקר-הבר'. הפרט האחרון נורה לפני ששים ושש שנים.¹⁵

לסיכום, הבובל, אף שלא ברור באופן מוחלט כיצד נקרא בתקופה המקראית, היה חלק בלתי נפרד מנופי ספר המדבר, מישור החוף והערבה, אם כי מדובר באוכלוסייה קטנה יחסית בהשוואה למיני האיילים והצבאים. זאת, בניגוד לבעל החיים המכונה בימינו בשם דיסון (Addax *nasomaculatus*), שספק רב אם גדל בעבר בארץ ישראל.

לבובל מספר תתי-מינים, ובעקבות ציד בלתי מבוקר והרס בתי גידול הוא סבל במאות השנים האחרונות מהאדם. המין שהיה בעבר בארץ ישראל כנראה כבר נכחד. עם זאת, במרחבי אפריקה נותרו תת-מינים אחרים, הקרובים מאוד לבובל שהיה בארץ ישראל במראם, בבית גידולם ובהתנהגותם האקולוגית, ועל כן אין שום מניעה להביאם ארצה ולגדלם בשלב הראשון בגני חיות או בחי בר בערבה (בדומה ליענים שאינם מתת-המין הארץ ישראלי שנכחד). במסגרת המאמצים להשיב לארץ ישראל את חיות הבר המקראיות שנכחדו, נגרע מקומו של הבובל, ותקוותי שהדבר ימומש בעתיד.¹⁶

עורך: פרופ' יוסף עופר עורכת לשון: רחל הכהן שיף

הדף השבועי יוצא לאור על ידי הפקולטה למדעי היהדות ולשכת רב הקמפוס

בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
יש לשמור על קדושת העלון

¹⁵ י' אהרוני, זכרונות זואולוג עברי, א, תל אביב תש"ג, עמ' 21-22.

¹⁶ ז' עמר, "להשיב את אנטילופת הבובל לארץ ישראל", אריאל 197-198 (תשע"א), עמ' 205-208.

חיים נוספים, והינם חלק משרידי ארוחות. העצמות שבורות בדרך כלל ולעתים מופיעים עליהן סימני שחיטה. הבובל והיעל מופיעים גם בציורי קיר קדומים שנמצאו במזרח סיני, ואין ספק שיונקים אלה ואחרים מייצגים תבנית נוף מדברית, שעמדה לפני המאירים.¹¹

לפי המקורות המאוחרים, בית גידולו של בעל חיים זה היה גם לאורך הערבה ובקעת הירדן. ר' אשתורי הפרחי, שישב בבית שאן בראשית המאה ה-14, ראה "בקר וחש", והוא מתאר בדיוקנות מפליאה:

והוא שיש לו קרנים וטלפים סימני טהרה, ומצחו צר וגופו דק וגבוה מהשור וקרנותיו ישרים ועולים והוא אדום, ומהם ראיתי פה בית שאן הולך לתשורה.¹²

למעשה הבובל התקיים באזורנו עד למאה התשע-עשרה. ה"ב טריסטראם, מחלוצי מחקר הטבע של ארץ ישראל, כתב עליו כך:

את הבובל לא ראיתי בארץ-ישראל, אבל הוא קיים אל נכון בגבולות המזרחיים של גלעד ומואב. הוא מוכר היטב לערבים, והם מבטיחים לי שהוא יורד מפעם לפעם לשתות מים במקורות הנחלים הזורמים אל ים המלח, ושם הם תופסים אותו לפעמים. הבובל משוטט ברחבי חצי האי ערב ובצפון אפריקה. ד"ר שו (Shaw) מספר לנו שבראשית המאה שעברה היה נפוץ במקומות האלה, וגם אני ראיתי אותו שם לפעמים. הוא דומה מאוד לגנו של דרום אפריקה. זה 'בקר הבר' (בקר אלוחש) של הערבים. בימי קדם בוודאי היה נפוץ יותר.¹³

ישראל אהרוני זיהה את הבובל בתחילה עם ה"יחמור",¹⁴ אך מאוחר יותר עם ה"תאו" המקראי, ואף הוא שמע מפי הבדווים על הפרטים שחיו לאורך בקע הירדן, שהאחרון שבהם ניצוד בשנת 1877:

מארחי בוואדי ערבה היו ערביי ג'הלין. בהם מצאתי ישישים, שאבי-אביהם צד את התאו, שניצוד בבואו לשבור את צמאו על יד הנהרות הנופלים אל מזרח ימו של לוט (נחל ארנון ואחרים). רגליו האחוריות, שעליהן משענתו, חלשות היו, והן היו בעוכריו, כי כל מבקשי נפשו הדביקוהו על נקלה ברכיבה על סוס. הוא היה גבוה מאוד, מצחו צר וארוך וצבע שערו אדום-

¹¹ ב' שלמון, "סלעים חיים", ארץ וטבע 42 (תשנ"ו), עמ' 45-54.

¹² ר' אשתורי הפרחי, כפתור ופרח, מהדורת א"מ לונץ, ב, ירושלים תרנ"ט, עמ' תשסט.

¹³ ה"ב טריסטראם, החי והצומח של ארץ-ישראל, חלק החי (תרגום ועריכה ח' מויאל), ירושלים 2007, עמ' 34; H.B. Tristram, *Natural History of the Bible*, London 1867, p. 83-84.

¹⁴ י' אהרוני, תורת החי, בעלי החוליות: יונקים ועופות, תל אביב תרפ"ג, עמ' 86.